

УДК 124.5

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.3>

ОСОБИСТІСНЕ ВИМІРЮВАННЯ ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІУМУ І КУЛЬТУРИ

Віталія Готинян-Журавльова

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
факультет історії та філософії, кафедра культурології
вул. Дворянська 2, 65082, м. Одеса, Україна*

Культура є особливим способом вираження діяльності людини, її сутності, тим, що виокремлює людину від тваринного світу. Вона є продуктом суспільного розвитку людства, який є водночас якісною характеристикою суспільства. За допомогою культури ми не лише пізнаємо оточуючий світ, але й формуємо свої переконання, настанови, виробляємо критерії оцінки матеріальних і духовних цінностей, визначаємо власні ціннісні орієнтації. Кожна культура породжує свою власну ціннісну систему. Завдяки існуючій системі цінностей, завдяки комбінації певних цінностей, ознак, якостей людини формується і утворюється унікальна особистість. При цьому відбувається вимірювання цієї особистості цінностями, які вона вбирає в себе, які є пріоритетними для неї, враховуючи певні життєві обставини і ті зміни у системі цінностей, які відбуваються протягом життя.

Деякі філософи взагалі намагаються розглядати людину як певну модель, ідеальну конструкцію, певний квазіеталон своєї культурно-історичної епохи, який М. Вебер дав назву «ідеальний тип». І. С. Красинська пропонує при розгляді типових характеристик певної культурно-історичної епохи виокремити з них ті, які прийняті соціумом, і закріплені в процесі виховання як норми, і за допомогою цих характеристик отримати більш точну модель, який польський дослідник М. Оссовська дала назву «особистісний зразок». Інколи під впливом обставин або за власним бажанням особистість переходить з однієї соціальної групи до іншої. Така соціальна мобільність викликає необхідність змінити звичний ритм життя, дещо змінити систему цінностей, норм і стиля поведінки, прийняти той образ життя, ту систему цінностей, яка притаманна новій соціальній групі. Ці зміни безпосередньо впливають на індивіда, поступово (а інколи і різко) виникає необхідність прилаштуватися до нового життя, прийняти нову систему цінностей, норм і законів поведінки, які діють в новій соціальній групі, змінює його, адже людина повинна підкорюватися законам, нормам, прийнятим в цій соціальній групі, не порушувати їх. Часто задля полегшення пристосування до нових умов індивід обирає для себе особистісний зразок з нової соціальної групи, як певний орієнтир системи ціннісних орієнтацій і норм поведінки.

Ключові слова: людина, система цінностей, культура, особистісний зразок епохи.

Людина існує не лише в суспільстві, а й в культурі, яка є специфічною формою її буття. Культура є особливим способом вираження діяльності людини, її сутності, тим, що виокремлює людину від тваринного світу. Вона є продуктом суспільного розвитку людства, який є водночас якісною характеристикою суспільства. За допомогою культури ми не лише пізнаємо оточуючий світ, але й формуємо свої переконання, настанови, виробляємо критерії оцінки матеріальних і духовних цінностей, визначаємо власні ціннісні орієнтації. Кожна культура породжує свою власну ціннісну систему. Саме за її змістом можна судити, наскільки успішно відбувається процес культурної ідентифікації нації, народу, розвивається чи руйнується національна свідомість, зберігає себе нація як носій унікального, лише їй притаманного, чи поступово втрачає ці риси.

Питання щодо національної свідомості, культурної ідентифікації українського народу, соціокультурних трансформацій в сучасній Україні, які відбуваються протягом останніх десятиліть є найбільш актуальним, особливо після 24 лютого 2022 року, після початку повномасштабного вторгнення країни-агресорки на територію України. Проблеми національної свободи, культурної ідентичності досліджуються такими сучасними українськими філософами, як В. П. Бех, В. С. Бліхар, Є. Р. Борінштейн, В. Г. Воронкова, І. А. Доннікова, О. М. Єременко, В. В. Льїн, С. Л. Катаєв, В. В. Козловський, О. В. Лісенко, Н. А. Победа, О. О. Ручка, О. М. Семашко, М. Ф. Цибра.

Метою даної статті є аналіз впливу взаємодії соціуму і культури на формування особистості людини.

Людина завжди займала особливе місце в представленні філософів. Так Протагор вважав, що людина є мірою усіх речей – існуючих, що вони існують, не існуючих, що вони не існують. Відома точка зору А. Шопенгауера щодо того, що світ неможна зрозуміти поза емоційно-вольових структур людського буття. Він вважав, що світ – ці світ людини, в тому сенсі, яким вона його бачить, яким вона може його побачити завдяки власним уявленням. В сучасному світі важливість характеристики того чи іншого соціального явища визначається його відношенням до людини, до особистості, як до деякого квазіеталону, яким її зробив Протагор, визнавши як міру усіх речей. Так в сучасній філософії виникає новий термін «людське вимірювання». Саме по відношенню до людини, як найбільшої цінності, визначається значимість тих чи інших суспільних явищ і подій. Таку закономірність можна простежити при вирішенні таких важливих проблем як відношення особистості до держави і держави до особистості, як відношення особистості до суспільства і, навпаки, суспільства до особистості, особистості до іншої особистості, або особистості до самого себе. Саме питання щодо вимірювання по відношенню до людини ставить перед нами цілу низку питань, пов'язаних з метою діяльності людини, засобами до здійснення цієї мети.

Людина як особистість формується в суспільстві, але разом з тим вона сама формує і перетворює суспільство. Соціалізація людини, яка зазвичай відбувається у дитинстві, є певним залученням, включенням її у суспільство і суспільні процеси, чітким усвідомленням людиною межі дозволеного, через яку неможна безкарно перейти, формуванням системи ціннісних орієнтацій, усвідомлення приналежності до народу, залучення до культури. Але існує дві крайності соціалізації: це можливість отримати не повноцінну особистість, а конформіста, який буде намагатися якнайкраще пристосуватися до будь-яких умов існування в суспільстві задля отримання певних вигід або повністю деперсоналізовану особистість, яка мов би повністю розчиняється в натовпі, починає думати як усі, діяти як усі, переймає загальну систему цінностей, втрачаючи при цьому свою власну систему цінностей, перестає відстоювати свої власні переконання, спираючись, в основному на думку, «натовпу». У випадку деперсоналізації особистості, яке відбувається переважно в тоталітарних суспільствах, особистість втрачає свою індивідуальність, яка є своєрідним поєднанням природного, закладеного на генетичному рівні, з соціальним, отриманим під впливом суспільства. Втрата індивідуальності зазвичай межує з втратою можливості критичного сприйняття інформації, неможливості відрізнити фейки від справжніх новин, можливості проаналізувати наслідки. Втрата індивідуальності особистістю означає її готовність сприймати пропаганду, сліпо довіряти «вождю» та йти на смерть заради сумнівних цілей.

Самосвідомість особистості найчастіше розуміють в контексті поєднання соціокультурної середовища і умов її повсякденного життя, причому умов, не лише духовних, а й матеріальних. Досліджуючи самотність особистості, формування системи її цінностей, ціннісних орієнтацій необхідно враховувати постійні зміни, які відбуваються у сучасному

суспільстві, і вплив цих змін на особистість, зокрема, і ті зміни, які безпосередньо відбуваються в її звичному способі життя. Саме завдяки поєднанню, комбінації соціокультурної середовища і реального буденного образу життя людини формується і визначається процес формування особистості, самоідентифікації особистості. Слід нагадати про особливий вплив на формування особистості, на формування національної самосвідомості молоді подій, які відбуваються в сучасній Україні, подій, які загартовують український народ. Саме ментальність будь-якого народу вбирає в себе всі історичні перипетії його існування, культурні, релігійні, політичні, економічні аспекти розвитку даного соціуму. Генетична пам'ять народу, закріплена в його менталітеті «оберегатиме цивілізацію від будь-яких глибоких перетворень, що вимагатимуть від них змінити власні звички свідомості, мислення, діяльності. Тому динаміка цінностей і всіх культурних форм, в яких вони закріплюються, характеризуються здебільшого спадковістю, ніж мінливістю» [1, с. 234]. Під впливом менталітету і закріпленій в ньому генетичній пам'яті народу формується певна система цінностей певної культури, яка потім стає основою для формування системи цінностей особистості, яка є носієм цієї культури, виросла в рамках цієї культури, привчає до неї своїх дітей. Менталітет, по суті, є внутрішнім компонентом або ж генотипом народу, завдяки якому зберігаються його унікальні особливості і який впливає на формування системи цінностей особистості.

А тому важливою проблемою сучасного українського суспільства є особистісне вимірювання самої людини, визначення її ціннісних орієнтацій від яких певною мірою залежить результати діяльності людини, її поступки, цілі життя. Чому описуючи, визначаючи певні якості людини ми використовуємо термін «вимірювання»? Свідомість, відповідальність, милосердя і любов до природи та до інших – це неповний перелік тих якостей людини, за допомогою яких, визначається взаємодія людини з природою, її культура і, зокрема, екологічна культура. О. О. Ручка пропонує таку систему цінностей сучасних українців: вітальні цінності, соціальні, традиційні, самореалізаційні і політико-цивільні. До вітальних цінностей вона відносить такі: міцне здоров'я, міцна сім'я, благополуччя дітей, матеріальний добробут. До соціальних цінностей – створення в суспільстві рівних можливостей для всіх, сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві, відсутність значного соціального розшарування. До традиційних цінностей – національно-культурне відродження, участь у культурному житті. До самореалізаційних цінностей О. О. Ручка відносить наступні: цікаву роботу, суспільне визначення, підвищення освітнього рівня, розширення культурного кругозору, залучення до культурних цінностей, незалежність у справах, судженнях і вчинках. До політико-цивільних цінностей відносить державну незалежність України, можливість висловлювати свою думку з політичних та інших питань, не побоюючись за свою свободу, можливість критики і демократичного контролю рішень владних структур, демократичний розвиток країни [2].

На нашу думку, завдяки існуючій системі цінностей, завдяки комбінації певних цінностей, ознак, якостей людини формується і утворюється унікальна особистість. При цьому відбувається вимірювання цієї особистості цінностями, які вона вбирає в себе, які є пріоритетними для неї, враховуючи певні життєві обставини і ті зміни у системі цінностей, які відбуваються протягом життя. Ми змінюємося, змінюється значимість тих чи інших предметів для нас. Так для літніх людей найбільш значимими є вітальні цінності, зокрема здоров'я і благополуччя дітей. Далі значимими виявляються також соціальні цінності, а саме сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві, відсутність значного розшарування в суспільстві на «багатих» і «бідних», адже літні люди, які пропрацювали значну частину свого життя і, зазвичай, в нашій країні не мають великих пенсій

або значних статків стають чутливими до соціальної несправедливості. На третьому місці йдуть традиційні сімейні цінності, яких вони дотримуються і з особливим відчуттям зберігають, що «передати», поділитися ними з онуками [2].

Після повномасштабного вторгнення країни-агресорки на територію України, найважливішою цінністю для будь-яких прошарків населення, незважаючи на їх вік, рівень достатку, тощо, стає власне життя і безпека та життя і безпека рідних людей. Побажання «мирного неба», «тихої мирної ночі» набуло нове значення вперше за багато років, що минули після Другої світової війни.

Деякі філософи взагалі намагаються розглядати людину як певну модель, ідеальну конструкцію, певний квазіеталон своєї культурно-історичної епохи, який М. Вебер дав назву «ідеальний тип». І. С. Красинська взагалі пропонує при розгляді типових характеристик певної культурно-історичної епохи виокремити з них ті, які прийняті соціумом, і закріплені в процесі виховання як норми, і за допомогою цих характеристик отримати більш точну модель, який польський дослідник М. Осовська дала назву «особистісний зразок». На думку М. Осовської особистісний зразок може бути реальною або вигаданою людиною, яка повинна спонукати інших до наслідування своєї поведінки, моральних норм, бути певним взірцем для інших. Особистісним зразком «для індивіду або для групи буде образ людини, який повинен слугувати або фактично є для цього індивіду або цієї групи об'єктом зацікавленості» [цит. за 1, с. 316]. І. С. Красинська пропонує розширити трактування особистісного зразка, яке було надано М. Осовською, і додати до нього не лише аналіз моральної, але й світоглядної моделі людини, розуміючи таку модель людини, як «певну еталонну для суспільства систему цінностей особистості, ми отримаємо нову абстрактну конструкцію, яку в подальшому будемо називати особистісним зразком досліджуваної культурної епохи» [цит. за 1, с. 316]. В такому особистісному зразку, на думку авторки, повинні бути сконцентровані цінності, які, з одного боку, повинні бути оптимальними, визнаними суспільством, а з іншого боку, цінності, які свідомо схвалені людиною, такі що формують його особистість. Тобто особистісний зразок повинен бути способом існування системи ціннісних орієнтацій особистості в суспільстві.

Людина, яка належить до певної соціальної групи, є носієм цінностей і норм поведінки, які розповсюджені в цій групі. Але під впливом обставин протягом життя людина може переходити з однієї соціальної групи до іншої. Хтось має сильне бажання піднятися «наверх», інколи за будь-яку ціну, не гребуючи жодними методами, способами, для того, щоб пробратися на верхні щаблі суспільства. Хтось, за яких причин, навпаки, «опускається вниз». Зміни, що відбуваються в силу зовнішніх обставин, як-то війна і вимушений переїзд з тимчасово окупованих територій, вимушений переїзд за кордон, впливають на особистість. Зміни по соціальних групах можуть бути і не такими сильними (наприклад, переїзд в інше місто), але протягом життя вони з людиною відбуваються. Така соціальна мобільність викликає необхідність змінити звичний ритм життя, дещо змінити систему цінностей, норм і стиля поведінки, прийняти той образ життя, ту систему цінностей, яка притаманна новій соціальній групі. Ці зміни безпосередньо впливають на індивіда, поступово (а інколи і різка) необхідність прилаштуватися до нового життя, можливо прийняти нову систему цінностей, норм і законів поведінки, які діють в новій соціальній групі, змінює його, робить як-то кажуть, зовсім «іншою людиною», адже людина повинна підкорюватися законам, нормам, прийнятим в цій соціальній групі, не порушувати їх. Часто задля полегшення пристосування до нових умов індивід обирає для себе особистісний зразок з нової соціальної групи, як певний орієнтир системи ціннісних орієнтацій і норм поведінки. Інше важливе значення таких особистісних зразків підкреслюють педагоги. Підлітки часто

переходять з однієї субкультури до іншої, а це призводить до зміни системи цінностей, поведінки, мети. Часто задля кращої адаптації в новій соціальній групі або новій в новій субкультурі, вони обирають для себе такі особистісні зразки – кумирів.

По суті особистісний зразок виконує функції еталону, а точніше квазіеталону системи цінностей і ціннісних орієнтацій особистості в тій чи іншій соціальній групі бо в тій чи іншій культурі. Подальший аналіз цього питання неодмінно привів би до створення відповідної методології вимірювання. Але, на жаль, як зазначають М. Оссовська, В. С. Логінова, І. С. Красницька проблема особистісних зразків взагалі довгий час не цікавила дослідників, конкретні зразки майже не виокремлювалися, до них зверталися вкрай рідко. Хоча В. С. Логінова неодноразово підкреслює значимість особистісного зразка у вихованні особистості. Отже ідеться про спробу створити певний еталон для процесу виховання, адже особистісний зразок одночасно містить у собі об'єктивні параметри і за його допомогою виокремлюються реальні суб'єкти освіти. Але, на превеликий жаль, досліджень ми досить не навчилися створювати об'єктивні особистісні зразки як квазіеталони (а можливо й еталони), які будуть взірцем для особистості, зразком своєї культурно-історичної епохи.

Дослідникам ще досить складно ще досить складно визначати особистісні зразки для певних епох і культур. Так, на думку М. Оссовської, особистісним зразком індустріальної епохи може бути «буржуа», історичним прототипом якого вона обрала Б. Франкліна. Б. Франклін в своїй автобіографії дуже вдало описав типові характеристики буржуа, які виявилися соціально і особистісно оптимальними. Удосконалення техніки, розвиток новітніх технологій призвів до того, що люди почали відчувати себе творцем і релігійний особистісний зразок замінюється більш світським. Так «буржуа» трансформується у «громадянина».

В умовах пізнього індустріального суспільства, а, по суті, суспільства споживання, особистісний зразок трансформується в прагматика-споживача, оскільки розважливість і працелюбність, які демонстрували силу духу, поступилися місцем задоволенню потреб тілесних. Особистісним зразком постіндустріального суспільства стає хакер. Найчастіше цей термін вживають для позначення широкого кола людей, які ставляться до своєї роботи не як до обов'язку або засобу для досягнення певного рівня життя, а як до хобі. На думку фінського дослідника П. Хіманена, в умовах глобальної інформатизації змінюється відношення людини до процесу труда, його мети і організації, а разом з тим змінюється і відношення до життя [3]. Шукаючи волю, він створює свій власний віртуальний світ, створює і з головою занурюється у віртуальні ігри або лише правила цих ігор створював він сам. На думку І. С. Красницької, хакер є новою моделлю системи цінностей, те, що він «немає суб'єктивності – дозволяє особистості легко адаптуватися до умов, що постійно змінюються. Не зраджувати принципам, але змінюватися разом з принципами – таким є його девіз» [цит. за 1, с. 317]. Таким є особистісний зразок сучасного індивіду.

Але події останніх років, боротьба з епідемією COVID-19, особистісним зразком епохи «зробило» лікаря. Саме на лікарів ми дивилися як на «богів», від яких залежить наше життя і життя наших рідких. Лікарі, працюючи на межі власних можливостей, ризикуючи власним життям, рятували життя людей. Медпрацівники стали для нас героями.

Після повномасштабного вторгнення країни-агресорки нашими героями стали воїни, які боронять нашу країну і наше життя. Хакери групи «Анонімус» оголосили кібервійну російському уряду. Повідомлення про це було опубліковано в Twitter у ніч проти 25 лютого 2022 року. Від цього почалися хакерські атаки на урядові канали, цілу низку сайтів країни-агресорки. В наш час інформаційного суспільства хакерські атаки на урядові, пропагандистські сайти є їх вкладом в боротьбу за волю і незалежність власної країни.

Окремо слід відзначити приклад, який надає «Привид Києва». По суті, він є яскравим прикладом особистісного зразка нашої епохи. До сих пір з метою безпеки достеменно невідомо чи є він реальною людиною, чи це збірна назва всіх пілотів Васильківської 40 бригади тактичної авіації. Існує версія, що «Привидом Києва» називали загиблого 29 квітня 2022 року українського льотчика Степана Тарабалка. Але беззаперечно те, «Привид Києва» (реальна особа чи збірна назва багатьох льотчиків) є зразком мужності і відваги, який вже найшов відображення в сучасній масовій культурі: існує пісня про льотчика, яку записав Сергій Подвеза, створено знак на честь «Привида Києва», відкрито мурал на його честь. Приклад «Привида Києва» вже знайшов відображення в сучасній культурі і є прикладом, зразком для багатьох молодих людей, які воюють в ЗСУ, які виросли у незалежній країні, чий світогляд формувався під впливом цінностей вільної і незалежної України. Слід підкреслити, що «Привид Києва» є зразком не лише для військовим, він відіграє значну виховну роль у формуванні молоді.

Отже, феномен «особистісного зразка епохи» є актуальною темою для подальшого вивчення українськими дослідниками. Проблеми самоідентифікації, які постали останнім часом перед частиною українського суспільства, аналіз ментального поля українця, визначення характерних рис «особистісного зразка» сучасної України, аналіз прикладів особистісного зразка, вивчення цих прикладів, наслідування їх найкращих рис, стає важливою темою філософських, культурологічних та етнографічних досліджень. «Особистісний зразок епохи» відіграє суттєву роль у формуванні власної ідентифікації індивіда, визначенні його приналежності до етносу, кращого розуміння власної історії, культури, оцінки певних історичних подій та їх впливу на подальший розвиток країни. Визначення і поширення характерних рис «особистісного зразка» сучасної України є перспективним напрямом дослідження не лише для філософів і науковців, а й для педагогів.

Список використаної літератури

1. Готинян-Журавльова В. В. Безеталонне вимірювання ціннісних орієнтацій особистості: соціально-філософський аналіз: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2021. 367 с.
2. Ручка А. Ціннісна ментальність вікових груп соціуму. Соціологічні дослідження культури: концепції та практики: зб. Наук. праць. К.: Ін-т культурології НАМУ, 2010. С. 117-127.
3. Himanen P. The Hacker Ethic and Spirit of the Information Age. Prologue by Torvalds L.; Epilogue by Castels M. Pub. Vintage, 2001. 234p.

PERSONAL MEASUREMENT OF A HUMAN IN THE CONTEXT OF THE INTERACTION OF SOCIETY AND CULTURE

Vitaliya Gotynyan-Zhuravlyova

Odessa I. I. Mechnikov National University,

Faculty of History and Philosophy, Department of Philosophy,

Department of Cultural Studies,

Dvoryanskaya str., 2, 65082, Odessa, Ukraine

Culture is a special way of expressing human activity, its essence, what separates man from the animal world. It is a product of the social development of mankind, which is at the same time a qualitative characteristic of society. With the help of culture, we not only get to know the world around us, but also

form our beliefs and guidelines, develop criteria for evaluating material and spiritual values, and determine our own value orientations. Each culture generates its own value system. Thanks to the existing system of values, thanks to the combination of certain values, signs, qualities of a person, a unique personality is formed and formed. At the same time, this personality is measured by the values that absorbs into itself, which are the priority for it, taking into account certain life circumstances and those changes in the value system that occur during the life.

Some philosophers generally try to consider a person, as a certain model, an ideal construction, a certain quasi-standard of their cultural and historical era, which M. Weber gave the name "ideal type". I. S. Krasynska suggests, that when considering the typical characteristics of a certain cultural and historical era, those that are accepted by society and fixed in the process of education, as norms should be singled out from them, and with the help of these characteristics, a more accurate model is obtained, which the Polish researcher M. Ossowska named "personal sample".

Sometimes, under the influence of circumstances or at their own will, a person moves from one social group to another. Such social mobility makes it necessary to change the usual rhythm of life, to slightly change the system of values, norms and style of behavior, to adopt the way of life, the system of values that is characteristic of a new social group. These changes directly affect the individual, gradually (and sometimes sharply) there is a need to adapt to a new life, to accept a new system of values, norms and laws of behavior, that ruled in a new social group, changes it, because of a person must obey the laws, norms, accepted in this social group and do not disturb them. Often, in order to facilitate adaptation to new conditions, an individual chooses a personal model from a new social group, as a certain reference point of the system of value orientations and norms of behavior.

Key words: human, system of values, culture, personal epoch sample.